

Сlamка за хилядо жълтици. Японски приказки. Преразказа Ран Босилек. София: Хемус, 1941

Симеонов, Трайко. Горски теменужки. София: 1937

Стоянов, Васил Иванов. На припек. София: МНП, 1930

Три съвета. Японски приказки. Преразказа Ран Босилек. София: Хемус, 1941

Трима юнаци. Японски приказки. Преразказа Ран Босилек. София: Хемус, 1941

Чудната книжка. Японски приказки. Преразказа Ран Босилек. София: Хемус, 1941

Чудният старец. Японски приказки. Преразказа Ран Босилек. София: Хемус, 1941

Шведски приказки. Преразказа Ран Босилек. Кн. 1-2. София: Хемус, 1943

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод

3

Социокултурната ситуация в България

между двете световни войни. Приносът на

Ран Босилек за създаването на модерната българска детска книга

8

Социокултурни и икономически предпоставки за развитието на българската детска книга

8

Българската детска книга в годините между двете световни войни

19

Книгоиздателство "Хемус"

25

Ран Босилек като редактор в издателство "Хемус"

30

Социалният ефект от ценовата политика на издателството по отношение на детските книги

38

Ролята на рекламата за доброто разпространение на книжната продукция на "Хемус"

44

Разпространение

46

Контактите на Ран Босилек с читателите

49

Списание "Детска радост" в контекста на детско-юношеския периодичен печат между двете световни войни

55

Детско-юношеският периодичен печат у нас до края

58

на Първата световна война

"Детска радост" – списанието на Ран Босилек

60

Диалогът между словесния и зрителния образ. Илюстрацията в книгите на Ран Босилек, издадени между двете световни войни

70

Илюстрацията на книги у нас

75

Естетското отношение на Ран Босилек към детската книга

80

Илюстрации на авторски книга. Български художници, работили с Ран Босилек	82
Творчеството на Ран Босилек между две световни войни	90
Поезията на Ран Босилек – литературен концепт, на който е имала естетическа значимост и социална употреба	99
Детската поезия като “възпитателна книжнина”	94
Първите български детски поети	95
Литературни и нелитературни основания за концептуализацията на поезията като детска	100
Разширяване на комуникативните граници на детската поезия	109
Българската поезия за деца между двете световни войни	130
Поезията за деца на Ран Босилек като литературен феномен	134
Тематика на стихотворенията	141
Поет на най-малките	144
Лирически субект и обект в поезията на Ран Босилек	156
Приказките на Ран Босилек в културния контекст на 20-те и 30-те години	169
Приказката в българската детска литература	173
Приказката в контекста на идеята за родното. Движението “Родно изкуство”	174
Българската литературна приказка в променената социокултурна ситуация през 30-те години	181
Авторизирането на фолклорни приказки	183
Почеркът на Ран Босилек в авторизирането на български фолклорни приказки	189
Сюжет и фабула	193
Героите	201

Композиция	207
Преводи на чужди приказки и авторизации на чужд фолклор	220
Преводи на чужди приказки на български език	221
Преразкази на чужди приказки	230
Оригинални авторски приказки	237
Патиленските разкази на Ран Босилек – нов етап в белетристиката за деца	246
Жанрова специфика	246
Особености на структурата	249
Епистоларната проза и проблемът за мястото на автора и героя	250
Героите	255
Философия на детството	258
Заключение	261
Библиография	263
Художествена литература	270

УВОД

На моите родители посвещавам с благодарност

и член на професионална асоциация, която е член на професионална асоциация

Целта на настоящето изследване е да очертае границите и контекстите, в които се създава българската детска литература между двете световни войни, и мястото и ролята на най-детския писател от този период Ран Босилек.

Детската литература като културен феномен е част от общия литературен процес. Тя е поставена в един литературноисторически контекст с литературата за възрастни. Детската литература е място, където си дават среща високата и популярната литература. Тя съхранява и паметта за фолклорната традиция, тъй като е средство и поле за изява на консенсуса между фолклор и литература.

Детската литература е и социокултурен феномен. Тя е изразител на различни идеи на епохата, в която е създадена, и в същото време отговор на много въпроси от социолитературен характер като проблема за четенето или отношението между текста и читателя. На различни структурни нива детската литература демонстрира както традиционно консервативни, така и иновационни тенденции.

Детската литература трябва да се разбира като част от културата на детството. Тя е близко свързана с детския фолклор, детския език, детската психология, музика, илюстрация, а в днешно време с компютърните игри и Интернет технологиите. Тя е част от една мащабна култура, уникална сама по себе си и поради факта, че се припознава от една аудитория, определяна по възрастов критерий. Нейният недълъг път на развитие винаги е бил в пряка зависимост от развитието на идеята за детството, най-общо казано. И тъй като тази идея става особено актуална у нас в годините между Първата и Втората световна война, това е важна причина за големия бум

© Таня Драгнева Стоянова, 2009

© УИ „Неофит Рилски”, 2009

ISBN 978-954-680-578-2

в областта на книгоиздаването на литература, предназначена специално за децата.

Детската литература не може да се разглежда отделно и независимо от училището и развитието на педагогическата мисъл. Доколкото първото е най-тясно свързаната с детството институция, то е първопричина за създаването на такъв тип литература, то инспирира много педагози и ученици сами да създават произведения за деца, когато такива липсват, да стане поле за изява на образователни тенденции чрез тези четиви. Това определя многообразието от жанрови и стилистични форми в детската литература. А това многообразие я прави трудно дефинируема, тъй като този тип литература обема както художествени, така и научнопопулярни четива, които се отнасят по различен начин към задачите на училището.

Говорейки за литературата като за художествено творчество, не бихме могли да пренебрегнем и онези сфери на създаване и форми на проявление, които нямат художествен характер, но без които литературата не би съществувала. Става дума преди всичко за книгата като полиграфски продукт. Тук от голямо значение са шрифтът, форматът, хартията, от които много зависи дали книгата ще се превърне в любима играчка или ненужна вещ.

Детската книга като условие за четене се отличава съществено от тази за възрастни. Трудно дефинираната понякога граница между детското-юношеската литература и тази за възрастни тук е повече от очевидна заради синтеза на вербалния и картичния език на детската книга. Те дотолкова се сливат, взаимопроникват и взаимопредполагат, че е трудно да определим кой кого илюстрира – писателят художника или художникът писателя.

Периодът между двете световни войни е време, в което без преувеличение можем да говорим за бум в българската детска литература. Постепенно освобождаваща се от тясната зависимост на училището, но без да скъсва окончателно с образователните идеи и идеали на последното, детската литература тръгва по свой, професионален път на развитие. Да се пише за деца вече е дело престижно. Писателите учители постепенно отстъпват място на писателите, утвърдени имена в литературата за възрастни. Причините за това са различни. Понякога чисто финансови, друг път творчески, или едното и другото заедно, те поставят нашата детската литература в един нов контекст – този на модерната европейска литература.

В периода между двете световни войни навлизат нови идеи главно от Западна Европа. Сега става особено актуална идеята за детството и в този контекст държавата използва различни механизми (политически, педагогически и финансови) за популяризиране на детската литература.

Не на последно място интересът към детската книга е достатъчна причина да се родят много произведения за деца. Много издателства се насочват към детската книга, тъй като голямото потребление на книжнина за деца подпомага финансово издаването на литературна класика за възрастни.

Идеите на 20-те и 30-те години в социокултурния живот на страната пораждат много продуктивни идеи в детската литература. Страната почти натрапчива идея за родното изкуство се превръща в основна стратегия за изграждане на христоматийно познати и до днес литературни текстове за деца. Идеологически оправданата и актуална от Възраждането до днес идея за адаптиране на европейската култура към родната се усвоява от творците на детската литература без проблемно, доколкото идеята за адаптирането е иманентно

присъща на творческата ѝ природа. Детската литература адаптира всичко за нуждите на своите потребители: авторизират се фолклорни произведения, произведения на високата литература се "пригаждат" за възможностите на детското възприятие, не на последно място – превеждат се и се побългаряват произведения на чужди автори за нуждите на българските деца. Поради особеностите на функционалната си природа детската литература носи в себе си особености и на фолклора, и на литературата за възрастни; от друга страна, тя е много тясно свързана със социокултурните процеси, протичащи в определено време, и в такъв смисъл е благодатен материал за разсъждения и коментари върху тях.

Какво е мястото на Ран Босилек в тези процеси? Няма да е пресилено, ако кажа, че животът и творчеството на този забележителен човек, писател, редактор, преводач, издател, съставител и редактор на книги е посветен изцяло на детската литература. Отдал повече от 50 години на децата и на детската книга, той е от малцината наши писатели, работещи само в областта на детската литература. При това Ран Босилек е много повече от писател. В неговата творческа биография се оглежда историята на детската литература не само като художествен факт. Чрез неговата активна редакторска, преводаческа, писателска дейност можем да проследим както художествените, така и, най-общо казано, нелитературните пътища за реализирането на книгата като артефакт. Защото книгата е продукт на усилията на много хора. Заслугите на Ран Босилек като дългогодишен редактор в "Хемус" (1923 – 1948) обхващат на практика всички страни от създаването и разпространението на детската литература. Като редактор на едно от най-популярните списания "Детска радост" той привлича най-талантливите писатели и художници илюстратори

за каузата на детската литература. Определящ себе си повече като учител, отколкото като писател, Ран Босилек държи много на контактите с децата. В периодичния печат между двете световни войни могат да бъдат прочетени повече съобщения за срещите му с читателите (Културни седмици в българското село, литературни четения, детски утре и забави, посещения на училища), отколкото отзиви за литературните му произведения.

Благодарение на усилията на Ран Босилек на български език се появяват стотици книги за деца от български и чужди автори. Самият той написва стотици други: приказки, стихотворения, разкази; превежда и адаптира чужди творби; съставя читанки и христоматии; пише литературни очерци за български и чужди писатели; автор е на литературнокритически статии и отзиви.

Настоящето изследване прави опит да постави писателската и редакторската дейност на Ран Босилек в социокултурните и литературните контексти на неговото време.

СОЦИОКУЛТУРНАТА СИТУАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ. ПРИНОСЪТ НА РАН БОСИЛЕК ЗА СЪЗДАВАНЕТО НА МОДЕРНАТА БЪЛГАРСКА ДЕТСКА КНИГА

Социокултурни и икономически предпоставки за развитието на българската детска книга

Книгата представлява един от най-важните компоненти в духовната и материалната културата на едно общество, белег за неговото икономическо, обществено-политическо развитие, за неговата зрялост. Преминала дългия път от уникалния ръкопис до създаването и разпространението на хиляди копия, в наши дни битуваща на дигитален носител, тя изразява интересите и изпълнява очакванията на своето време, защото е резултат от развитието на обществото, но и стимул и причина за това развитие. Книгата е уникатен синтез на духовната енергия на своя автор и художник и на материалната реализация, която се дължи на усилията на издателя, редактора, печатаря, разпространителя, за да стигне нейното послание до читателя. В тази система от различни компоненти отделните звена са взаимосвързани и зависят едно от друго. Книгата като исторически и културен феномен трябва да бъде възприемана като нещо повече от текст, събран и подвързан на едно място. Учени, занимаващи се с историята на книгата, обосновават идеята, че интерпретацията на текста до голяма степен зависи от физическия облик на книгата. И ако това е валидно за литературата, предназначена за възрастния читател, в много по-голяма степен се отнася за детската литература. Значителна роля тук имат илюстрацията, формата, който много често излиза от представата ни за правилна

геометрична форма, шрифтьт, подреждането на текста, съблазняващата роля на рекламата.

Възможностите за експериментиране в областта на книгоиздаването привличат творци и издатели. Макар че това далеч не е единствената причина. Искам още тук да внеса уточнението, че под книга разбирам различни книжни форми като: отделно отпечатана художествена, научна, научноиздателска творба или подбор от такива; учебници и учебни помагала; различни справочници; енциклопедии; списания и вестници; календари, брошури, албуми, алманаси, книжки за оцветяване и др.

Големият интерес към историята на книгата е продуктуван от различни фактори, които най-общо могат да бъдат обособени като външни и вътрешни.

Това изследователско поле надхвърля границите на отделната научна област и държава, превръщайки дисциплината "История на книгата" в интердисциплинарен и интернационален проект¹.

Интересът към книгата у нас е продуктуван и от научните изследвания на филозози, историци и културологи относно междувоенните години, които се характеризират с много динамичен и интензивен културен живот, имаш своите основания както във влияния отвън, така и в нашите обществено-исторически условия. Казано най-общо, в променените нагласи и очаквания на българското общество, резултат на една променена менталност и свързаните с нея ежедневни практики.

¹ По този въпрос вж.: История на книгата. Книгата в историята. Съст. Ани Гергова и Красимира Даскалова. София: Св. Климент Охридски, 2001

Очертаването на пътя на книгата като проблем на изкуството, на икономическите отношения и на издателската политика у нас безспорно дава отговори на много въпроси. Най-общо можем да ги очертаем така: резултат от какви отношения е развитието на книгоиздаването в една страна, в случая в България и какви нови отношения поражда това развитие? Само на фона на очертаната по този начин картина можем да видим какво е мястото на създаването на детски книги и мястото на Ран Босилек като редактор.

За тази цел трябва да се очертаят условията, които в по-голяма или по-малка степен влияят на потребността от книги, измествайки постепенно по-традиционните начини за общуване и прекарване на свободното време. Развитието на книгоиздаването зависи както от развитието на материалната база, на основата на която то се гради (издателства, печатници, книжарници, библиотеки и др.), така и на духовната потребност на хората да притежават и да общуват с книгата. А тази потребност е зависима от нивото на грамотност и образование.

Развитието на грамотността е неравномерен процес, при който се редуват възход, застой и регресия. При всички случаи обаче възходът зависи от степента на развитие на обществено-икономическите отношения, от появата на модерно капиталистическо стопанство, когато нуждата от грамотни и добре образовани хора става осъзната необходимост. За Западна Европа XVIII – XIX век е време на преход от ограничена към всеобща грамотност. Според Красимира Даскалова² у нас след Освобождението (1878) се наблюдава тенденция за нарастване на грамотността по две линии: открива-

не на нови елементарни училища и процесите на урбанизация. Тези линии се преплитат и взаимно предполагат. Процесите на урбанизация са свързани с развитието на нов тип икономически отношения, които предполагат и изискват увеличаване на грамотните хора. Като последица от това постепенно се измества традиционната устна култура за сметка на писмената, т.е. увеличава се влиянието на книгата. За никого не е изненада в този смисъл, че градското население е по-грамотно от селското.

Да си послужим с някои данни. За нивото на грамотност на българското население през XIX в., когато все още не са правени статистики, може да се съди по броя на училищата и учителите, както и на съотношението между тях и броя на цялото население. Ако в 1835 г. общият брой на градските и селските училища е 208 (съответно по 175 и 33), то за 1875 г. техният брой е вече 1507 (съответно по 1435 и 72), т.е. от откриването на първите светски училища до Освобождението броят на училищата се увеличава повече от седем пъти³. Непосредствено преди Освобождението той надвишава този на населените места, което означава, че в някои от по-големите селища е имало повече от едно училище.

Тези факти са красноречиво доказателство за модернизацията на българското общество, като се има предвид, че развитието на образоването е един от основните критерии за това. И докато в условията на липсваща държавност с проблемите на образоването се занимават общините, след Освобождението тази функция се поема от държавата чрез въвеждането на законови мерки. С чл. 78 от Търновската конституция се въвежда задължително (бесплатно) начално образо-

² Даскалова, Красимира. Грамотност. Книжнина. Читатели. Четене в България на прехода към модерното време. София: ЛИК, 1999

³ Всички данни за нивото на грамотността са от цитираната по-горе книга на Красимира Даскалова

вание за цялото население на Княжество България. С чл. 383 на Органическия устав се въвежда същото и за Източна Румелия. В резултат на това политическо решение броят на училищата през последната четвърт на XIX в. значително нараства. Според държавните статистики⁴ през 1890/91 г. у нас има 2747 народни елементарни училища, а през 1900/1901 г. техният брой е 4479 (2946 народни и 1533 частни).

След Освобождението властите започват събиране на данни за броя на учители, ученици, училища. През 1887 г. е извършено първото пребояване на населението и от цитираните в него данни става ясно, че непосредствено след Освобождението едва 3.3% от населението е грамотно (5% от градското мъжко и 2% от градското женско население; 0.5% от селското мъжко и 0.1% от селското женско население). Законът за задължителното елементарно образование би трябвало да означава, ако се спазва, че в края на XIX в. в България няма неграмотни сред младежите на възраст между 14 и 20 години. Това обаче далеч не е така. 50% от тези младежи са неграмотни, тъй като не посещават училище. Независимо от тези данни и от причините, които довеждат до тях, за един много кратък период (едва четвърт век) нивото на грамотността се е увеличило чувствително. А това е предпоставка за нарастване на броя на онази част от българите, които са приобщени към писмената култура въобще.

В годините след Освобождението наблюдаваме екстремно увеличаване на броя на грамотните хора. От началото на XX в. процесът на увеличаване на грамотността расте, макар и с не толкова бързи темпове. Според информация на

сп. „Детска радост“⁵ през 1912/13 учебна година в основните училища на страната учат около 400 000 ученици. Това са потенциални читатели на детските книги. Според автора, най-вероятно редактора на списанието, едва 1/10 от тях могат да се радват на художествената литература, защото толкова е общият тираж на всички разпространявани списания за деца през този период. Книгите са все още лукс за много българи. Авторът заключава:

Значи, до повече от 350,000 деца не достига никаква книга, освен учебника.

На грамотността като фактор за развитието на книгата и обратно, все по-голямата нужда от книги, обръща внимание Горка Горчица⁶ в един доста обстоен преглед на детската литература:

В един период от 50 год. свободен живот, търде къс за пълното проявление даже на един човешки индивид, днес нашата статистика отбелязва у нас 690,000 ученици в основните ни училища. При сегашната грамотност на младото поколение детската ни литература има все по-голямо значение.

Ако се съди по цитираните по-горе мнения, които не са единствени, могат да се направят два важни извода. Първо, авторите отдават голямо значение на книгата в живота на грамотния човек и, второ, наличните книги в първите две-три десетилетия на XX в. не задоволяват нуждите на читателите от литература.

Дотук говорим само за количествени критерии, т.е. доколко броят на учащите отговаря на броя на издаваните

⁵ Сп. „Детска радост“, 1912-1913, пробна книжка

⁶ Горка Горчица. Детската ни литература. - Детска градина, 1923, № 7, 222

⁴ Статистически годишник на Княжество България, 436-437

книги? Редно е да си зададем и други въпроси. Доколко тези читатели имат нужда от книги? Какъв е достъпът до тях? Какво се чете и как?

Според библиографията на Балан⁷ през периода 1805-1905 г. са издадени около 13 000 печатни книги на български език. От тях 1 800 книги и преводи (в това число учебници) излизат между 1806 и 1878 г., останалите 11 200 книги са отпечатани за краткия период от Освобождението до 1905 г.

Освен от броя на книгите картина на книгоиздаването се упътнява и от растежа на книжната индустрия през различните периоди. Така например през 70-те години на XIX в. излизат по 80-100 книги годишно; около 1885 г. техният брой нараства на 300; 400 са около 1890 г.; 703 - през 1895, 709 - през 1900 г. Не е трудно да се види от числовите примери, които Балан дава, че през последното десетилетие на XIX в. са отпечатани два пъти повече книги, отколкото през предишното и повече от седем пъти нараства книгопроизводството в сравнение със 70-те години на същото столетие. Според текущата национална библиография⁸ броят на публикуваните книги през първите четири десетилетия на XX в. продължава да нараства, макар през определени години да бележи застой, а през военните години по разбираеми причини е в регрес. През 1901 г. излизат 895 книги, през 1910 г. техният брой вече е 1594, затова пък през периода на войните спада три пъти – от 1277 заглавия през 1912 г. на 380 през 1916 г. Най-добра за издателите е 1925 г., когато са публикувани 2693 книги. След това има известен застой, дори спад по време на преврата от 1934 г., когато са излезли 1799 книги.

⁷ Теодоров-Балан, Александър. Български книгопис за сто години. 1805-1905. София, 1909

⁸ По този въпрос вж.: Даскалова, Красимира. Цит. съч.

През 1940 г. техният брой е увеличен на 2284 заглавия. Така от Освобождение до 1944 г. у нас са публикувани общо 55 851 заглавия.

Данните относно растежа на книгоиздаването в първите години след Освобождението са пропорционални на числовите данни за растежа на грамотното население в България през този период. Като се има предвид това, че по-голямата част от издателствата са частни, т.е. тяхната издателска политика в голяма степен се определя от икономическата зависимост между предлагане и търсене, тези данни могат да ни покажат относителната картина на читателски търсения, най-общо казано, на потребност от книгата.

Би било интересно да се проследи картината на най-търсените и съответно най-издавани книги и автори, но това е предмет на друго изследване. В случая са налице факти, които по неоспорим начин говорят за това, че българското общество се модернизира много динамично, свидетелство за което е скокообразното развитие на книгоиздаването.

За нас данните от собственото ни развитие никога не са достатъчни. Дали поради “конфликта” между многовековната ни европейска държава и младата ни балканска нация винаги се стремим да се сравняваме с европейски показатели – ту оствъзвайки, че сме част от Европа, ту стремейки се постоянно да я настигнем. Числовите показатели относно издадените книги в средата на 30-те години потвърждават нашата приобщеност към семейството на европейските народи. Според Тодор Боров⁹ в споменатия период у нас едно заглавие се пада на 1900 души, в Германия – на 2000, в Норвегия – на 2120, във Франция – на 2660. Авторът веднага допълва, че

⁹ Боров, Тодор. Българска книга. София, 1935